

**KERENTANAN DAN PERLINDUNGAN
UNDANG-UNDANG:
MENEROKA UNDANG-UNDANG KELUARGA
ISLAM DI MALAYSIA**
*(Vulnerabilities and Legal Protection: Exploring Islamic
Family Law in Malaysia)*

*Dina Imam Supaat*¹
dina@usim.edu.my

*Abidah Abdul Ghafar*²
abidah@usim.edu.my

*Nurfadhilah Che Amani*³
fadhilah.amani@usim.edu.my

Fakulti Syariah dan Undang-undang, Universiti Sains Islam Malaysia, 71800
Nilai, Negeri Sembilan, Malaysia. ^{1,2&3}

Pengarang Koresponden (*Corresponding Author*):¹

Rujukan makalah ini (*To cite this article*): Dina Imam Supaat, Abidah Abdul Ghafar & Nurfadhilah Che Amani. (2024). Kerentanan dan perlindungan undang-undang: Meneroka undang-undang keluarga Islam di Malaysia. *Kanun: Jurnal Undang-undang Malaysia*, 36(2), 181–212. [https://doi.org/10.37052/kanun.36\(2\)no2](https://doi.org/10.37052/kanun.36(2)no2)

Peroleh: 29/3/2024	Semakan: 5/6/2024	Terima: 11/6/2024	Terbit dalam talian: 19/7/2024
<i>Received:</i>	<i>Revised</i>	<i>Accepted:</i>	<i>Published online</i>

Abstrak

Undang-undang keluarga Islam mempunyai kesan yang besar terhadap kehidupan peribadi umat Islam. Kerangka undang-undang ini menetapkan dan melindungi pembentukan keluarga yang sah, serta mentakrifkan hak dan tanggungjawab ahli keluarga dalam pelbagai keadaan. Fokus kajian ini ialah perspektif sosioperundangan yang berkaitan dengan undang-undang keluarga Islam di Malaysia. Matlamatnya adalah untuk menjelaskan peranan undang-undang dalam aspek perlindungan dan pemerkasaan individu rentan dalam keluarga. Perbincangan bermula daripada pentakrifan kerentanan, diikuti oleh perbincangan tentang punca yang mempengaruhi kerentanan dalam konteks keluarga dan perkahwinan. Kajian ini menjelaskan aspek kerentanan yang dinamik

dan menyerlahkan faktor yang memburukkan keadaan golongan rentan. Tumpuan utama ialah analisis peranan undang-undang keluarga Islam untuk mengurangkan kerentanan individu dalam keluarga. Kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif berasaskan kajian kepustakaan dan analisis deskriptif. Melalui analisis pemerksaan golongan rentan, penelitian tentang peranan undang-undang keluarga Islam di Malaysia menyerlahkan keutamaan untuk memelihara kebajikan dan kesejahteraan keluarga yang membina komuniti dan masyarakat.

Kata kunci: Undang-undang keluarga Islam, perlindungan golongan rentan, pemerksaan golongan rentan, capaian terhadap keadilan, pendaftaran perkahwinan, perlindungan kanak-kanak

Abstract

Islamic family law has significant impact on the personal lives of Muslims, as it establishes and protects the formation of a legal family and defines the rights and responsibilities of family members in various circumstances. This study focuses on the socio-legal perspective of Islamic family law in Malaysia, aiming to explain how the law can protect and empower vulnerable individuals within the family. The discussion begins with a definition of vulnerability and goes on to debate the factors that influence vulnerability within the context of family and marriage. The study explores the dynamic aspects of vulnerability and highlights the factors that worsen the situation for vulnerable groups. The main focus is on analysing the role of Islamic family law in reducing the vulnerability of individuals within the family unit. This study employs a qualitative approach, utilising literature review and descriptive analysis. By analysing the empowerment of vulnerable individuals, the research emphasises the priority of preserving the welfare and well-being of the family, which, in turn, strengthens the community and society.

Keywords: Islamic family law, protection of the vulnerable, empowerment of the vulnerable, access to justice, marriage registration, child protection

PENDAHULUAN

Undang-undang keluarga Islam mengawal hubungan kekeluargaan yang merangkumi perkahwinan, perceraian, pewarisan, hak penjagaan anak, nasab dan kesahtarafan. Dengan berlandaskan al-Quran, hadis dan ijmak ulama, undang-undang ini menjunjung kesucian perkahwinan melalui

ikatan yang sah antara suami dengan isteri. Yang turut digariskan ialah hak dan kewajiban ahli keluarga dalam pelbagai situasi dan perlindungan pertumbuhan keluarga berasaskan prinsip keadilan, ihsan dan kesaksamaan. Undang-undang ini juga mengandungi kerangka yang komprehensif untuk menentukan keadilan dan terpakai terhadap setiap ahli keluarga tanpa mengambil kira jantina, umur atau keupayaan. Undang-undang keluarga Islam terkandung dalam statut yang berkaitan dengan keluarga Islam dan sumber hukum syarak. Statut ini digubal oleh Parlimen untuk Wilayah Persekutuan dan oleh Dewan Undangan Negeri bagi 13 negeri yang lain. Konsep keluarga Islam merujuk kumpulan yang terbentuk melalui pernikahan antara seorang lelaki dengan seorang wanita, serta anak yang dilahirkan dalam tempoh perkahwinan (Dar al Ifta, 2015). Suami dan isteri pula merupakan unit terkecil dalam sesebuah keluarga dan memikul peranan sebagai bapa dan ibu apabila anak dilahirkan. Seterusnya, keluarga ini dapat berkembang menjadi rangkaian perhubungan yang luas melalui perkahwinan dan kelahiran.

Hubungan kekeluargaan penting untuk kesejahteraan sepanjang hayat melalui kasih sayang, pemahaman, keselesaan dan sokongan emosi (Thomas et al., 2017), bantu-membantu dalam aspek melaksanakan tugas harian, seperti melakukan kerja rumah, menyediakan pengangkutan dan memperjuangkan hak ahli keluarga, seperti memastikan capaian terhadap pendidikan (Ceka & Murati, 2016) dan penjagaan kesihatan (Aass, 2021; Siti Nor Ismalina Isa, 2013). Sekitaran keluarga ialah sekitarannya yang ideal untuk melindungi individu yang rentan dan berfungsi sebagai sumber sokongan untuk mengurangkan tekanan dan kebimbangan (UNICEF, 2018). Keluarga juga berperanan untuk memenuhi keperluan biologi, psikologi, ekonomi individu dan pemindahan budaya (Erkal, 1998). Kanak-kanak dapat bergantung pada ahli keluarga dewasa untuk mencapai sistem kesihatan, perkhidmatan utama dan proses undang-undang. Ahli keluarga yang kurang upaya dan terkesan oleh mobiliti terhad, masalah kesihatan atau kekangan kewangan dapat bergantung pada keluarga untuk mendapatkan sokongan dan bantuan.

Penulisan ini tertumpu pada perspektif sosioperundangan undang-undang keluarga Islam di Malaysia yang memfokuskan individu rentan. Matlamatnya adalah untuk menonjolkan peranan undang-undang dalam pemerkasaan individu rentan dengan cara menganalisis interaksi antara undang-undang keluarga Islam dengan kerentanan yang menatijahkan perlindungan dan penegakan hak golongan rentan. Pendekatan kualitatif yang menggunakan kajian kepustakaan dan

analisis deskriptif digunakan untuk meneroka punca kerentanan dalam keluarga dan fungsi undang-undang keluarga Islam sebagai mekanisme perlindungan bagi individu rentan. Penulisan ini juga memperlihatkan kewajipan masyarakat yang disalurkan melalui unit keluarga untuk menjaga anak dan memastikan sekitaran yang mampu mendidik dan membimbing anak ini disediakan (Hutchinson et al., 2014).

Perbincangan tentang peranan undang-undang keluarga Islam untuk melindungi dan memperkasa individu rentan adalah penting untuk menggalakkan pemahaman dan kesedaran tentang undang-undang Islam. Dengan mengetengahkan perlindungan dalam undang-undang keluarga Islam, salah tanggapan mengenai diskriminasi terhadap wanita dan kanak-kanak dapat dibetulkan. Seterusnya, penekanan terhadap perlindungan undang-undang keluarga Islam dapat membuktikan keselarasannya dengan prinsip hak asasi manusia, seperti perlindungan maruah, ekuiti dan perlindungan daripada penderaan. Hal ini menjadi pemangkin pembaharuan dan penambahbaikan dalam sistem perundangan dan meningkatkan perlindungan terhadap ahli keluarga rentan.

MEMAHAMI KERENTANAN DALAM KONTEKS KELUARGA

Kerentanan perlu ditakrifkan menggunakan beberapa konsep. Takrifan golongan rentan mungkin berbeza-beza bergantung pada konteks, termasuklah kebajikan sosial, hak asasi, kesihatan awam atau kerangka undang-undang. Wisner et al. (2004) mendefinisikan kerentanan sebagai ciri sistem atau masyarakat yang menyebabkannya terdedah pada bahaya. Wisner et al. (2004) berpendapat bahawa kerentanan dipengaruhi oleh pelbagai faktor kompleks, seperti ketidaksamaan sosial dan ekonomi, sistem politik dan kemerosotan alam sekitar. Wanita daripada keluarga berpendapatan rendah dalam masyarakat patriarki yang diskriminasi jantainya berleluasa menjadi rentan kerana faktor masyarakat, seperti ketidaksamaan sosial dan ekonomi, yang mengehadkan capaian terhadap sumber dan peluang berbanding dengan lelaki. Ketidaksamaan ekonomi menyebabkan dirinya bergantung pada ahli keluarga lelaki dari sudut kewangan dan mendedahkannya pada eksploitasi atau penderaan ekonomi. Sistem politik yang gagal menyediakan perkhidmatan sokongan untuk mangsa memburukkan lagi kerentanan.

Takrifan kerentanan menurut Cutter et al. (2008) ialah fungsi tiga faktor utama: pendedahan terhadap bahaya, kepekaan terhadap kesan bahaya tersebut, dan keupayaan untuk menghadapi dan pulih daripada kesannya. Anak pasangan yang melalui proses perceraian terdedah pada

pelbagai tekanan, termasuklah konflik ibu bapa, tekanan emosi dan gangguan terhadap rutin harian. Kesan ketara tekanan ini terhadap kesejahteraan kanak-kanak meliputi kemurungan, masalah tingkah laku, kemerosotan akademik atau isu kesihatan. Kesan perceraian terhadap anak berbeza-beza bergantung pada umur, sikap, peringkat perkembangan dan kerentanan sedia ada. Kanak-kanak yang lebih muda mungkin mengalami kesukaran untuk memahami dan menghadapi perubahan, manakala kanak-kanak yang lebih tua dan remaja mungkin mengalami tekanan emosi dan isu identiti. Keupayaan kanak-kanak untuk menangani dan pulih daripada kesan perceraian bergantung pada pelbagai faktor, termasuklah kemahiran keibubapaan (Riggio & Valenzuela, 2010), kualiti hubungan dengan ibu bapa (Peterson & Zill, 1986), sokongan ahli keluarga (Potter, 2010), rakan, dan pengamal profesional, seperti kaunselor (Cao et al., 2022), serta ketersediaan sumber untuk memenuhi keperluan fizikal, emosi dan perkembangannya (Compas et al., 2017).

Herring (2018) pula berpendapat bahawa kerentanan terdiri daripada gabungan tiga komponen, iaitu potensi bahaya, ketidakupayaan untuk mengurangkan risiko dan ketidakupayaan untuk menangani risiko secara berkesan apabila risiko itu berlaku. Warga emas daripada keluarga miskin menghadapi kerentanan disebabkan oleh faktor, seperti potensi kemudaratan, ketidakupayaan untuk mengurangkan risiko dan ketidakupayaan untuk menangani risiko secara berkesan. Potensi kemudaratan tinggi disebabkan oleh kesan buruk kemiskinan terhadap kesejahteraan fizikal dan mental warga emas, seperti pemakanan yang tidak mencukupi, kekurangan capaian terhadap penjagaan kesihatan, pengasingan sosial, kekurangan makanan berzat, kecederaan dan isu kesihatan mental.

Tiga takrifan ini memberikan perspektif berbeza untuk memahami konsep, aspek, dimensi kerentanan dan tindakan untuk menanganinya. Takrifan kerentanan telah berkembang dan lebih memfokuskan keadaan yang menjadikan individu terdedah dan memerlukan sokongan, bukannya ciri peribadi sahaja. Hal ini termasuk, tetapi tidak terhad pada individu kurang upaya, berpenyakit kronik atau yang mempunyai isu kesihatan mental (Shin et al., 2020). Keadaan ini juga merangkumi kanak-kanak yang terpisah daripada ibu bapa, mangsa keganasan rumah tangga, gelandangan dan individu miskin tegar (Zhao et al., 2018). Orang yang terjejas disebabkan oleh konflik bersenjata (Levy & Sidel, 2016), kumpulan minoriti, seperti orang asli (Ford et al., 2020), individu tidak berdokumen, individu tanpa kerakyatan dan pelarian juga dianggap rentan (Boenigk et al., 2021).

Golongan/Individu Rentan

Golongan rentan merangkumi pelbagai individu yang berisiko tinggi untuk mengalami kesan buruk disebabkan oleh pelbagai faktor, seperti cabaran sosial, ekonomi, politik, fizikal atau kesihatan yang merentasi konteks dan populasi berbeza. Kanak-kanak, wanita hamil, golongan miskin, individu warga emas dan golongan berpenyakit kronik amat rentan terhadap keadaan kecemasan, seperti bencana alam, krisis kesihatan, kemalangan, kemerosotan ekonomi, kegagalan teknologi dan pergolakan politik (Law Insider, t.t.b). Kanak-kanak daripada keluarga miskin atau yang terjejas disebabkan oleh kesihatan mental lebih berisiko untuk mengalami kesan buruk (Horgan, 2009). Selain itu, kanak-kanak di institusi, termasuklah anak yatim, sangat terdedah pada masalah kesihatan mental, pencapaian pendidikan dan kesejahteraan sosial (Pinto & Woolgar, 2015).

Kumpulan rentan juga ialah individu yang berisiko tinggi untuk mengalami bahaya disebabkan oleh kejadian yang tidak dijangka, bergantung pada diskriminasi struktur dan cabaran untuk mempertahankan diri (Rukmana, 2014). Diskriminasi berstruktur merujuk amalan diskriminasi yang tertanam dalam sistem, dasar atau struktur sesebuah organisasi atau masyarakat. Hal ini wujud dalam pelbagai cara, seperti capaian yang tidak seimbang terhadap sumber dan peluang yang terhad untuk kemajuan atau halangan sistemik yang mempengaruhi populasi terpinggir (Harris-Britt et al., 2007). Pengagihan kemudahan penjagaan kesihatan yang tertumpu di kawasan bandar menimbulkan cabaran terhadap keluarga di luar bandar atau yang kurang bernasib baik dari segi ekonomi sehingga menyebabkan capaian yang terhad terhadap hospital dan klinik. Akibatnya, golongan ini tidak dapat mengakses perkhidmatan kesihatan yang tepat pada masanya dan berkualiti.

Faktor Peningkatan Kerentanan

Pelbagai situasi dapat mendedahkan seseorang kepada risiko kemunduran dan kesukaran lebih besar, seterusnya menyebabkan peningkatan kerentanan. Situasi ini merangkumi faktor kemiskinan, kehilangan tempat tinggal, kebuluran, perhambaan zaman moden dan perkahwinan kanak-kanak (Goli et al., 2015). Kerentanan diburukkan lagi oleh faktor penderaan dan eksploitasi, serta ketiadaan peluang pendidikan dan latihan yang dapat memperkasa individu. Di samping itu, capaian yang terhad sumber kewangan, perkhidmatan penting, penjagaan kesihatan dan sistem sokongan sosial pula memburukkan lagi kerentanan (Baker et al., 2005).

Tambahan pula, isu sistemik, seperti rasuah dan sistem perundangan yang lemah (Rasidah Mohd Rashid et al., 2022), kecacatan fizikal (Nosek et al., 2001) dan status perkahwinan (Herbst-Debby et al., 2021) adat resam tradisional (Md. Khaled Saifullah et al., 2021), status sosioekonomi (Kananatu & Koh, 2020) dan lokasi geografi (Safiah Yusmah et al., 2020) dapat merumitkan keadaan dan memburukkan kerentanan. Perbezaan ini bertambah buruk dengan capaian yang terhad terhadap maklumat dan perkhidmatan penting, keganasan rumah tangga, ketidaksamaan jantina atau terperangkap dalam krisis. Secara kumulatif, faktor ini mewujudkan kerentanan kompleks dan memperlihatkan keperluan pendekatan komprehensif untuk menangani masalah yang berakar umbi demi membentuk masyarakat yang lebih adil dan saksama (Suárez-Balcázar et al., 2022; Singh & Bedi, 2022).

Orang Rentan dan Kerentanan dalam keluarga

Dalam konteks keluarga, individu rentan menghadapi peningkatan risiko bahaya, pengabaian atau halangan disebabkan oleh ciri atau keadaan tertentu dalam sekitaran keluarga. Kerentanan ini, sama ada peribadi, sosial atau institusi, dapat memberikan kesan buruk terhadap kesejahteraan dan keupayaannya untuk mengambil bahagian sepenuhnya dalam kehidupan bersama-sama keluarga. Oleh itu, bantuan dan perlindungan bersasar diperlukan untuk memastikan perlindungan hak golongan tersebut, contohnya, seorang wanita yang diceraikan dan tidak tahu tentang haknya akan menghadapi kesukaran apabila menuntut nafkah untuk diri dan anaknya daripada bekas suaminya (Muslihah Hasbullah Abdullah et al., 2012). Keadaan ini bertambah serius jika golongan ini mempunyai capaian yang terhad terhadap sistem keadilan (Amato, 2000). Ibu bapa yang berusia tua menjadi bertambah rentan apabila tidak mempunyai sistem sokongan (Oliveira et al., 2021) dan mungkin terperangkap dalam kemiskinan tegar tanpa bantuan kewangan daripada anak atau saudara-maranya (Raikes & Thompson, 2005).

Wanita, kanak-kanak, warga tua, orang kurang upaya, individu yang menghidap penyakit kronik, mangsa keganasan rumah tangga, dan golongan yang hidup dalam kemiskinan atau tanpa sebarang sumber dianggap sebagai ahli keluarga yang rentan. Dalam kalangan kumpulan ini, kanak-kanaklah yang paling rentan. Hal ini dikatakan demikian kerana umur, ketidakmatangan dan kebergantungan terhadap orang dewasa untuk mendapatkan keperluan asas menyebabkan golongan ini lebih terdedah pada penderaan dan pengabaian. Faktor lain yang menyebabkan kerentanan

kanak-kanak ialah perceraian (Lachman et al., 2023), kurangnya tahap pendidikan dan capaian yang terhad terhadap keperluan asas (Skinner, 2006), pengabaian (Lippard & Nemeroff, 2020), isu kesihatan mental ibu bapa atau penjaga (Wolicki et al., 2021), penyalahgunaan dadah dan alkohol dalam keluarga (Oliveira et al., 2021) dan kekurangan capaian terhadap penjagaan kesihatan (Bull et al., 2022; Stevens et al., 2006). Bagi warga emas, masalah kesihatan yang disebabkan oleh penuaan, pengasingan sosial dan kewangan, menjadikan golongan ini terdedah pada penganiayaan dan pengabaian, termasuklah yang disebabkan oleh ahli keluarga atau penjaga, serta berisiko tinggi untuk menghadapi eksploitasi dan manipulasi kewangan (Bagshaw et al., 2013; Nurfadhilah Che Amani et al., 2021).

Wanita pula rentan dalam keluarga kerana diskriminasi berasaskan jantina (Gunewardena, 2002), norma budaya dan tradisi yang meletakkan golongan ini dalam keadaan yang merugikan (Al-Sukri & Tessa Shsrini, 2020; Onwutuebe, 2019), termasuk capaian yang tidak sama rata terhadap pendidikan (Tawiah & Thusi-Sefatsa, 2022), perkahwinan awal (Mohd Al Adib Samuri et al., 2022) dan peluang ekonomi yang terhad (Kim, 2022). Pandemik Covid-19 yang melanda telah meningkatkan kerentanan ahli keluarga, termasuklah yang disebabkan oleh tekanan kewangan dan kemiskinan. Kanak-kanak menjadi yatim piatu dan terpisah daripada ibu bapa, serta bergelut dengan masalah kewangan, selain menghadapi halangan untuk meneruskan pendidikan, seperti capaian yang terhad terhadap pembelajaran dalam talian. Hal ini mendatangkan beban kewangan tambahan terhadap keluarga miskin (Zuriani Ibhkrim et al., 2022). Pasangan suami isteri pula menjadi balu atau duda, hilang pendapatan dan sokongan, dan menghadapi peningkatan keganasan rumah tangga dengan ketaranya. Bapa dan suami yang selalunya merupakan pencari nafkah utama terjejas kerana hilang pekerjaan, perniagaan ditutup dan pendapatan berkurang (Chiet & Kamal Abd Razak, 2021; Nazirul Nazrin Shahrol Nidzam et al., 2022) sehingga tidak dapat menyara keluarga, dan mendorong banyak keluarga menjadi miskin tegar. Kesan negatif tersebut turut dirasai oleh kanak-kanak, warga emas dan individu kurang upaya dalam keluarga (Bundervoet et al., 2022; Nazirul Nazrin Shahrol Nidzam et al., 2022).

UNDANG-UNDANG DAN PEMERKASAAN

Kerangka perundangan keluarga Islam di Malaysia terdiri daripada Perlembagaan Persekutuan yang memperuntukkan bidang kuasa negeri

untuk menggubal undang-undang diri dan keluarga bagi orang yang beragama Islam, termasuklah penubuhan mahkamah syariah dalam Senarai 2 (Senarai Negeri), Jadual Kesembilan. Dalam Kes *Ramah lwn Laton* (1927) 6 *FMSLR* 128, diputuskan bahawa undang-undang Islam ialah undang-undang tempatan yang seharusnya diberikan pengiktiraaan kehakiman oleh mahkamah. Undang-undang keluarga Islam yang digubal terpakai di negeri masing-masing serta yang bermastautin di negeri lain seperti yang diperuntukkan di bawah Seksyen 4, Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 (EUKIS). Selain itu, beberapa enakmen lain turut membentuk kerangka perundangan keluarga Islam, seperti Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Selangor) 2003; Enakmen Wasiat Orang Islam (Negeri Selangor) 1999; Enakmen Tatacara Mal Mahkamah Syariah (Negeri Selangor) 2003; Enakmen Jenayah Syariah (Negeri Selangor) 1995; Enakmen Tatacara Jenayah Syariah (Negeri Selangor) 2003; dan Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah (Negeri Selangor) 2003. Penggubalan undang-undang keluarga Islam untuk menjadi akta dan enakmen, berserta prosedur dapat memastikan prinsip syariah sentiasa digunakan dan diaplikasikan secara konsisten mengikut negeri. Undang-undang ini berfungsi sebagai mekanisme penting untuk melindungi dan memperkasakan individu, terutamanya yang rentan melalui kerangka undang-undang berstruktur yang melindungi hak, memastikan keadilan dan menggalakkan kesaksamaan dan keterangkuman.

Perlindungan merujuk langkah dan tindakan yang diambil untuk memastikan kesejahteraan, keselamatan dan hak undang-undang individu atau organisasi terhadap bahaya atau keadaan yang tidak menguntungkan. Dalam konteks perlindungan kanak-kanak, hal ini merangkumi undang-undang dan peraturan yang bertujuan untuk mencegah penderaan dan pengabaian kanak-kanak, serta menyediakan sokongan dan campur tangan untuk kanak-kanak berisiko (Fouché et al., 2020). Hal ini juga melibatkan usaha untuk mewujudkan sekitaran yang membolehkan seorang individu boleh hidup, bekerja, dan berinteraksi tanpa rasa takut terhadap bahaya fizikal, mental atau psikologi, di samping menegakkan hak golongan tersebut. Untuk melindungi populasi rentan daripada prasangka, keganasan, penderaan, pengabaian, eksploitasi dan pengecualian, sistem dan mekanisme sokongan mesti diwujudkan untuk memastikan kesejahteraan dari aspek fizikal, emosi dan mental.

Pemeriksaan ialah proses pemberian keupayaan, kuasa, hak atau pilihan untuk bertindak, memenuhi kewajipan tertentu atau menjalankan

tugas yang ditetapkan untuk seseorang individu atau entiti (Abel & Hand, 2018; Merriam-Webster, t.t.). Pemerksaan memerlukan kebebasan dan kawalan terhadap tindakan dan keadaan sendiri (Cambridge Dictionary, t.t.). Keadaan ini berlaku apabila seseorang atau komuniti memiliki tahap autonomi dan penentuan nasib sendiri yang membolehkannya bebas bertindak dan bertanggungjawab bagi diri sendiri. Hal ini melibatkan penyerahan kuasa daripada seseorang atau organisasi kepada yang lain, memberikan keupayaan untuk berfikir, bertindak dan membuat keputusan bagi menentukan tugas dan membuat pilihan (USlegal, t.t.). Hal ini dapat merangkumi tindakan memotivasikan diri sendiri atau orang lain untuk mencapai matlamat penting, serta memupuk inisiatif, membuat keputusan bebas, dan kemahiran menyelesaikan masalah diri (Indeed, t.t.).

PEMERKASAAN GOLONGAN RENTAN DI BAWAH UNDANG-UNDANG KELUARGA ISLAM

Batu asas perlindungan dan pemerksaan individu rentan dalam keluarga dimanifestasikan oleh Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah Persekutuan) 1984 (AUKI), EUKIS dan enakmen negeri lain, yang membolehkan seseorang individu itu menggunakan haknya dan mendapatkan bantuan apabila diperlukan. Undang-undang keluarga Islam berperanan penting untuk memastikan keluarga dibangunkan secara sah, hak ahlinya dihormati dan dilindungi, dan keluarga dipelihara untuk menjalani kehidupan yang bahagia dan stabil. Hal ini termasuklah mewajibkan pendaftaran perkahwinan dan membenarkan wanita menegaskan statusnya sebagai isteri yang dikahwini secara sah yang berhak mendapat nafkah daripada suaminya. Selain itu, termaktub juga peruntukan perlindungan terhadap keganasan dan kebenaran untuk pihak menuntut cerai, suami atau isteri dan permohonan perceraian fasakh (AUKI, Seksyen 52).

Undang-undang ini digubal untuk menentukan hak penjagaan kanak-kanak berdasarkan prinsip kebajikan dan kepentingan terbaik kanak-kanak, bukannya semata-mata hak ibu bapa (Adzidah Yaakob et al., 2017; Nur Zulfah Md Abdul Salam, 2019). Undang-undang keluarga Islam juga dapat mengurangkan kerentanan individu dalam keluarga melalui peruntukan nafkah dan kewangan (Muhammad Ifzal Mehmood, 2016; Yelwa, 2013) yang diberikan kepada isteri, bekas isteri, anak dan saudara-mara yang lain (Norazlina Abdul Aziz et al., 2021), menjaga integriti fizikal dan emosi (Martina Purna Nisa, 2021), dan menggalakkan pemeliharaan kesihatan mental. Hak isteri untuk memohon pembubaran

perkahwinan dijamin di bawah peruntukan tuntutan, seperti fasakh dan khul' (Farah Safura Muhammad, 2020), manakala nafkah iddah dan hak penginapan dapat memastikan kelangsungan hidup bekas isteri sepanjang tempoh iddah/menunggu (Yelwa, 2013). Hak wanita untuk memiliki harta diiktiraf melalui konsep harta sepencarian (Mohd Norhusairi Mat Hussin & Mohd Zaidi Daud, 2020) dalam poligami, perceraian dan kematian, manakala amalan nafkah mutaah memelihara maruah seseorang wanita (Mohd Sabree Nasri et al., 2020). Kaedah, seperti sulh atau mediasi, menyumbang terhadap penyelesaian konflik yang menjimatkan masa dan kos (Hadenan Towpek et al., 2023; Nora Abdul Hak et al., 2020). Dengan adanya khidmat bantuan guaman, individu rentan mempunyai capaian terhadap keadilan dan perlindungan dalam kerangka undang-undang keluarga Islam (Rafeah Saidon et al., 2023). Pemberian kuasa yang lebih besar kepada ahli keluarga yang rentan mempunyai kesan positif yang meluas, serta mengukuhkan dan meningkatkan daya tahan seluruh keluarga. Sebagai contoh, apabila diberi kuasa dan sumber, wanita dapat memperkasakan kanak-kanak dan orang lain yang berada di bawah jagaannya (Dina Imam Supaat & Razaana Denson, 2019).

Statistik perkahwinan dan perceraian orang Islam di Malaysia dari tahun 2019 hingga 2022 yang ditunjukkan dalam Jadual 1 sangat relevan dengan analisis perlindungan individu rentan di bawah undang-undang keluarga Islam. Data tersebut menunjukkan turun naik bilangan perkahwinan dengan kemuncaknya berlaku pada tahun 2021 dan penurunan ketara perceraian dari tahun 2019 hingga 2021, diikuti oleh peningkatan mendadak pada tahun 2022. Hal ini menunjukkan skala individu yang terjejas disebabkan oleh perceraian. Makin banyak perceraian, makin banyak orang menjadi rentan dan makin meningkat kerentanan sedia ada. Peningkatan jumlah perceraian menyerlahkan keperluan untuk meningkatkan perkhidmatan, seperti kaunseling, bantuan guaman dan sulh. Perkhidmatan ini dapat membantu mengurangkan kesan perceraian terhadap individu rentan, terutamanya wanita dan kanak-kanak, yang mungkin menghadapi cabaran sosioekonomi yang ketara selepas perceraian.

Pendaftaran Perkahwinan

Pendaftaran perkahwinan ialah instrumen pemerkasaan dan perlindungan yang signifikan, khususnya untuk isteri. Instrumen ini mencegah eksploitasi dan memastikan kepatuhan terhadap undang-undang yang menegakkan hak wanita, seperti umur minimum perkahwinan dan keperluan persetujuan bersama untuk berkahwin (Welchmen, 2004). Seksyen 25

Jadual 1 Jumlah perkahwinan dan perceraian di Malaysia antara tahun 2019–2022 (Sumber: data.gov.my).

Tahun	Jumlah Perkahwinan Orang Islam di Malaysia	Jumlah Perceraian Orang Islam di Malaysia
2019	147,847	45,502
2020	145,202	37,853
2021	176,002	31,650
2022	168,726	46,138

AUKI mewajibkan setiap perkahwinan orang yang bermastautin dalam Wilayah Persekutuan didaftarkan, manakala Seksyen 55 pula mewajibkan pendaftaran perceraian dan pembubaran perkahwinan. Pendaftaran ini dapat menjamin hak nasab anak hasil daripada perkahwinan. Hak isteri terhadap nafkah semasa perkahwinan dan selepas perceraian juga dapat dituntut di mahkamah dengan bukti kewujudan sesebuah perkahwinan melalui pendaftaran.

Sebahagian jabatan agama islam negeri telah mengambil langkah proaktif untuk memudahkan pendaftaran perkahwinan secara dalam talian. Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan (JAWI) menawarkan perkhidmatan sistem pendaftaran perkahwinan, perceraian, rujuk dan runding cara yang lebih berkesan dan teratur secara atas talian melalui Sistem Pengurusan Perkahwinan Islam Malaysia. Walaupun hukum syarak tidak mewajibkan pendaftaran sebagai syarat sah perkahwinan, kewajipan ini penting untuk mengelakkan kemudaratan sekiranya tidak didaftarkan, seperti perkahwinan fasid, kesahtarafan anak, masalah tuntutan nafkah dan hak pewarisan. Keperluan ini selari dengan prinsip maqasid syariah untuk memelihara nasab dan diri. Pertama, pendaftaran perkahwinan melindungi nyawa (*hifz al-nafs*) dan hak anak yang dilahirkan dalam perkahwinan, memastikan kesejahteraan dan status anak diiktiraf, melindungi hak kanak-kanak dan menggalakkan penjagaan kepentingan dan kebajikan golongan ini (Nur Mohamad Kasim et al., 2022). Pendaftaran juga melindungi agama (*hifz al-din*) kerana dapat memastikan perkahwinan tersebut mengikut prinsip Islam (Maheran Makhtar & Nor Aida Ab Kadir, 2019). Seterusnya, pendaftaran ini juga melindungi keturunan

(*hifz al-nasl*) dengan memastikan kesahatarafan anak dalam perkahwinan (Khairunnisah Sayed Ahmad Kabeer et al., 2021; Maheeran Makhtar & Nor Aida Ab Kadir, 2019) dan melindungi harta (*hifz al-mal*) melalui hak harta dan memastikan pengagihan aset yang saksama dalam perkahwinan. Formaliti undang-undang ialah perkara asas dalam penjagaan hak harta, seperti yang berkaitan dengan pewarisan dan harta sepencarian.

Pendaftaran mandatori perlu terpakai untuk semua orang Islam yang menetap di Malaysia tanpa mengambil kira status kewarganegaraan untuk mengelakkan wanita dan kanak-kanak menjadi mangsa. Tanpa pendaftaran perkahwinan dan pendaftaran perceraian, golongan wanita dan anak terdedah pada pengabaian oleh suami dan tanpa capaian terhadap mahkamah untuk membuat tuntutan seperti yang berlaku pada golongan pelarian Rohingya. Amalan untuk mengecualikan pendaftaran perkahwinan pelarian Rohingya membawa pelbagai komplikasi lain, termasuklah dalam aspek pengesahan lafaz talak, pematuhan tempoh iddah, tuntutan nafkah bekas isteri dan anak, serta pengesahan status wanita yang bercerai (Khairunnisah Sayed Ahmad Kabeer et al., 2021). Ketiadaan bukti perkahwinan yang sah mengundang masalah, seperti kesukaran pendaftaran kelahiran, pemeliharaan identiti, risiko tiada hak warganegara, masalah penasaban wali dan pewarisan dan kesukaran penempatan semula pelarian ke negara ketiga (Zulfaqar Mamat & Rodziana Mohamed Razali, 2020).

Pendaftaran perkahwinan dapat mencegah perkahwinan sindiket yang menjadikan wanita dan kanak-kanak sebagai golongan paling terkesan dengan masalah jangka panjang (Intan Nadia Ghulam Khan et al., 2012). Dalam kes *Norazimah bt Man lwn Mohd Hamdan bin Ismail* [2013] 3 *SHLR* 45, pemohon ialah anak dara ketika pernikahan, manakala responden sudah beristeri. Pernikahan diwalikan oleh wali hakim kerana bapa kandung pemohon meninggal dunia dan abang kandung beliau tidak dibenarkan hadir. Oleh sebab pasangan tersebut diakadnikahkan oleh jurunikah yang tidak bertauliah, mahkamah mengisytiharkan pernikahan tersebut sebagai *fasid* dan tidak diiktiraf, serta tidak boleh didaftarkan.

Oleh itu, sistem perundangan keluarga Islam di Malaysia mementingkan pendaftaran perkahwinan (AUKI, Seksyen 25 dan 31) dan mengenakan penalti bagi kesalahan yang berkaitan dengan pendaftaran (AUKI Seksyen 35). Seksyen 45 AUKI mengehadkan kuasa mahkamah untuk membuat apa-apa perintah yang berkaitan dengan perceraian jika perkahwinan tidak didaftarkan di bawah AUKI. Kelalaian pasangan untuk mendaftarkan perkahwinan menyebabkan mahkamah tidak mempunyai

bidang kuasa untuk mendengar tuntutan perkahwinan. Pendaftaran juga membendung situasi melepaskan diri daripada kewajipan, seperti berpoligami tanpa kebenaran mahkamah. Walaupun perkahwinan sah mengikut hukum syarak, tanpa pendaftaran, undang-undang tidak dapat melindungi hak dan kewajipan dalam perkahwinan. Dalam kes *Aidel Daina bte Mohd Jonid lwn Abdel Haq Abdalla Yaqqub* [2008] 1 SHLR 98, perkahwinan orang Islam yang dilaksanakan di kedutaan, suruhanjaya tinggi atau pejabat konsul Malaysia di luar negara hendaklah diiktiraf sebagai sah. Dalam kes ini, pasangan perlu mendaftarkan perkahwinannya di Malaysia dan mematuhi segala syarat enakmen negeri mastautinnya.

Pemeriksaan Kewangan/Ekonomi

Kewajipan dan hak kewangan dalam keluarga diperuntukkan secara jelas dalam undang-undang keluarga Islam. Menerusi Seksyen 21 AUKI, mahr atau mas kahwin, iaitu pemberian daripada suami yang wajib pada masa akad nikah, sama ada berupa wang yang dibayar atau diakui sebagai hutang dengan atau tanpa cagaran atau berupa sesuatu yang menurut Hukum Syarak dapat dinilai dengan wang (AUKI, Seksyen 2), hendaklah dibayar pada awal perkahwinan. Pendaftar hendaklah menentukan dan merekodkan nilai dan maklumat mahr (AUKI, Seksyen 21(2)(a)) yang dapat menjadi bukti yang sah untuk isteri membuat tuntutan dalam tempoh perkahwinan atau setelah bercerai jika mahr tidak dibayar, (AUKI, Seksyen 57). Khusus bagi mahar yang belum dibayar atau terhutang, rekod itu dapat memastikan kebolehuatkuasaan mahr. Mahr yang dibayar terus kepada isteri dan dianggap sebagai hartanya, berfungsi sebagai jaring keselamatan untuk kewangan wanita sekiranya berlaku perceraian (Raihanah Azahari & Hasbi Muh Ali, 2015). Hal ini menyumbang kepada keselamatan kewangan wanita dan mengurangkan kerentanan ekonomi. Suami juga wajib menyediakan nafkah untuk isteri (AUKI, Seksyen 59) dan anak (AUKI, Seksyen 72). Hak isteri yang diceraikan untuk mendapat nafkah daripada suaminya terhenti apabila tamat tempoh iddah atau apabila isteri nusyuz (AUKI, Seksyen 65).

Bapa atau suami perlu membayar nafkah menurut kadar yang ditentukan (Bahiyah Ahmad, 2019), termasuklah kos pendidikan (Bahiyah Ahmad et al., 2020), walaupun anak telah mencapai umur 18 tahun, contohnya anak yang berada pada peringkat pengajian tinggi atau tidak dapat menjaga diri sendiri, seperti kurang upaya. Hal ini dapat menjamin keperluan asasnyanya supaya tidak terjejas dan pendidikan dapat diteruskan. Nafkah untuk ibu bapa dan ahli keluarga juga wajib disediakan apabila

kriteria tertentu dipenuhi (Dina Imam Supaat, 2017, Zainunnisaa Abd. Rahman, 2000;). Dalam kes *ZZ lwn NA* [2019] 1 *SHLR* 57, perayu tidak berpuas hati dengan keputusan bahawa anak yang bernama NZ merupakan anak sah taraf hasil pernikahan antara perayu dengan responden. Dengan mengambil kira tarikh perceraian dan keadaan responden yang sedang hamil ketika perceraian, mahkamah memutuskan bahawa anak tersebut dinasabkan kepada bapanya. Hal ini secara langsung menjamin hak, seperti nafkah, pendidikan dan tempat tinggal yang sempurna, untuk anak tersebut.

Pembahagian harta sepencarian perlu dilakukan mengikut prinsip pengagihan saksama dengan mengambil kira sumbangan langsung dan tidak langsung setiap pasangan dalam pemerolehan harta itu ketika perkahwinan (EUKIS, Seksyen 122(1), (2), (3). Pembahagian harta sepencarian dapat dilakukan apabila suami hendak berpoligami (EUKIS, Seksyen 23(10) dan ketika berlaku kematian pasangan. Hal ini satu bentuk pemeriksaan kerana pengiktirafan sumbangan tidak langsung atau bukan kewangan mengakui usaha wanita dalam aspek menyokong dan menjaga harta benda suami dan keadaan ini melindungi keterjaminan kewangan wanita. Kes *Boto binti Taha lwn Jaafar bin Muhammad* (1985) 2 *MLJ* 98 secara jelas mengiktiraf sumbangan tidak langsung isteri. Dalam kes *Azizah bt Musa lwn Mohd Kamal @ Raja Kumaran bin Abdullah* [2016] 3 *SHLR* 8, plaintif dan defendan telah bernikah pada tahun 1981 dan bercerai pada tahun 2005. Mahkamah memutuskan bahawa walaupun isteri (plaintif) tidak bekerja, isteri tersebut telah memberikan sumbangan tidak langsung dengan cara menjaga rumah dan anak, serta menjaga makan minum defendan dan anaknya. Oleh itu, isteri mempunyai bahagian dalam harta sepencarian yang diperoleh sepanjang tempoh perkahwinan.

Undang-undang keluarga Islam juga menentukan kaedah pembahagian harta dalam kalangan waris mengikut konsep pewarisan berwasiat dan tidak berwasiat yang bertujuan untuk memberikan keadilan kepada semua peringkat waris dan mengelakkan pergaduhan. Sebelum Islam, anak perempuan, isteri, ibu dan ahli waris perempuan tidak diberi hak dalam harta pusaka. Pewarisan hanya untuk waris lelaki atas dasar keturunan, perjanjian dan anak angkat. Sistem pewarisan Islam memberikan ahli keluarga, terutamanya wanita dan kanak-kanak, jaminan kewangan. Sama ada dengan ada wasiat atau tanpa wasiat, ahli keluarga terdekat, seperti pasangan, anak dan ibu bapa, mendapat bahagian harta pusaka yang adil mengikut hukum syarak (Mohd Ridzuan Awang, 2008). Yang paling ketara, peruntukan undang-undang pewarisan dapat mengurangkan

kerentanan kewangan/ekonomi seseorang balu dan anak kecil yang hilang sumber kewangan untuk meneruskan kehidupan selepas kematian suami atau bapanya.

Penguatkuasaan hukuman pelanggaran kewajipan pembayaran nafkah, seperti pengenaan denda atau penjara kerana ketidakpatuhan adalah satu daripada kaedah pemerkasaan. Satu daripada mekanisme utama untuk membela nasib bekas isteri dan anak adalah melalui Bahagian Sokongan Keluarga (BSK) yang ditubuhkan oleh Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia (JKSM). Fungsi utama BSK adalah untuk memastikan bekas suami atau bapa mematuhi dan melaksanakan perintah nafkah oleh mahkamah syariah (Mohd Amir Arifin & Jamalluddin Hashim, 2017). Bekas isteri atau anak boleh membuat aduan kepada BSK apabila bekas suami atau bapa enggan membayar nafkah dan BSK pula akan mengambil tindakan tambahan, seperti mengadakan sesi perundingan dengan kedua-dua pihak untuk mencari jalan penyelesaian. Bahagian ini juga mempunyai dana tahunan untuk membantu keluarga dengan sokongan kewangan jangka pendek melalui pendahuluan dana nafkah seawal proses prosiding mahkamah. Setiap permohonan akan dinilai dan pembiayaan diberikan dalam tempoh enam bulan. Walau bagaimanapun, bekas suami atau bapa diperintahkan untuk membayarnya semula (Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia, t.t.; Roslina Che Soh et al., 2017; Zulzaidi Mahmud et al., 2021). Bermula pada tahun 2012, BSK mula memantau perintah pembayaran nafkah, termasuklah secara dalam talian melalui aplikasi e-Nafkah yang dapat mengesan dan membantu menguatkuasakan perintah nafkah (Zulzaidi Mahmud & Ahmad Hidayat Buang, 2022).

Perlindungan Kanak-kanak dan Penentuan Hak Jagaan

Pendekatan menyeluruh untuk melindungi hak kanak-kanak telah digariskan dalam undang-undang keluarga Islam (Azizah Mohd et al., 2017). Ibu ialah orang yang paling berhak untuk menjaga anak kecilnya ketika masih dalam perkahwinan atau selepas perkahwinan dibubarkan (EUKIS, Seksyen 82), tertakluk pada kelayakan di bawah Seksyen 83 EUKIS. Seseorang itu boleh hilang kelayakan kerana tidak bermoral, murtad atau berkahwin dengan pasangan baharu atau jika cuai dan mengabaikan anak jagaan tersebut (EUKIS, Seksyen 86). Apabila wujud keadaan luar biasa, dengan mengambil kira kebajikan kanak-kanak, mahkamah boleh menyerahkan kanak-kanak kepada orang lain atau persatuan (EUKIS, Seksyen 87(1)). Pertimbangan utama mahkamah

ialah kebajikan kanak-kanak (EUKIS, Seksyen 87(2), dan mengambil kira kemahuan ibu bapa, dan kemahuan anak jika sudah mencapai umur yang dapat menyatakan pendapatnya sendiri (EUKIS, Seksyen 87(3)).

Dalam penentuan kepentingan terbaik atau kebajikan kanak-kanak, mahkamah akan mengambil kira pelbagai faktor, termasuklah umur, jantina, taraf sosioekonomi, tempat tinggal, keakraban dengan ibu bapa, kesihatan fizikal dan mental dan keperluan emosi kanak-kanak (Ghafar et al, 2020; Nur Zulfah Md Abdul Salam, 2018). Oleh sebab kanak-kanak ialah ahli keluarga yang rentan, haknya untuk mendapat nafkah, pendidikan dan didikan yang baik perlu ditekankan. Yang turut digariskan ialah kriteria untuk penjagaan, didikan dan perlindungan kanak-kanak dalam kes perceraian atau kematian ibu bapa. Kriteria ini dapat memastikan kesejahteraan dan kepentingan terbaik bagi kanak-kanak, dengan mengambil kira keupayaan dan keadaan ibu bapa supaya dapat melaksanakan tanggungjawab terhadap anak dan menggalakkan sekitaran keluarga yang menyokong perkembangan anak.

Hak jagaan sering diberikan kepada ibu bapa yang lebih mampu membesarkan anak dari segi fizikal, emosi, agama dan moral bagi mengekalkan identiti budaya dan agama kanak-kanak, memastikan keperluan asas kanak-kanak dipenuhi, mewujudkan sekitaran yang stabil dan menggalakkan pertumbuhan. Semua keadaan ini meningkatkan kesejahteraan anak dan mengurangkan kerentanan yang disebabkan oleh kekeliruan dan kekurangan bimbingan ibu bapa/penjaga. Dalam kes *Mat Ghani bin Ismail lwn Samsiyah bt Mansor* [2013] 3 *SHLR* 1, mahkamah menegaskan bahawa perbuatan perayu yang cuba memberikan gambaran yang negatif mengenai ibunya dapat menyebabkan anak tersebut tidak taat (derhaka) kepada ibunya. Hal ini suatu hal yang termasuk dalam soal kebajikan anak dan haram bagi perayu menyemai benih kebencian dalam diri anak terhadap ibunya.

Pengiktirafan kedudukan ibu sebagai orang terbaik untuk mendapat hak penjagaan anak di bawah umur tujuh tahun (AUKI, Seksyen 81) memastikan hak ibu terhadap penjagaan anak tidak dilucutkan secara tidak adil. Bahkan, pengiktirafan ini masih tertakluk pada pengutamaan kebajikan dan keperluan anak. Oleh itu, ketika tempoh menyusu, anak kecil kerap diletakkan bersama-sama ibunya kerana memerlukan perhatian dan asuhan yang berterusan. Bahkan, penghakiman hak penjagaan juga mengambil kira watak dan sahsiah ibu bapa bagi memastikan anak dibesarkan dalam suasana yang selamat daripada bahaya moral (AUKI, Seksyen 82 & 83). Dalam kes *Wan Zurairi Wan Jali lwn Ezza Shahira*

Mohammad Hishham [2023] *SHRU* 14, mahkamah menolak dakwaan plaintif bahawa defendan berakhlak buruk dan hilang kelayakan daripada mendapat hak hadanah kerana plaintif gagal mengemukakan bukti kepada mahkamah.

Kesinambungan dan kestabilan kehidupan anak sering diutamakan dengan mengambil kira aturan gaya hidup sedia ada, tempat pendidikan, hubungan sosial dan sokongan ahli keluarga besar, seperti datuk dan nenek yang membentuk rangkaian penjagaan lebih luas demi kebajikan dan kepentingan anak (*Wan Abdul Aziz lwn Siti Aishah* (1975) 1 *JH* (1) 47 & 50). Ketekalan dan kestabilan kehidupan kanak-kanak dapat mengurangkan gangguan yang mungkin dihadapi oleh kanak-kanak akibat perubahan dalam aturan jagaan, manakala rangkaian penjagaan yang luas dapat mengurangkan risiko yang berkaitan dengan pengasingan atau terputusnya hubungan dengan ahli keluarga lain (Hamat et al., 2017). Dalam masa yang sama, peranan dan tanggungjawab kedua-dua ibu bapa tetap dihormati. Maka, pihak yang tidak diberi hak penjagaan biasanya diberi hak capaian dan lawatan selagi tidak bertentangan dengan kepentingan terbaik kanak-kanak, seperti tiada sejarah mendera kanak-kanak. Pengaturan ini meningkatkan kesejahteraan dengan membenarkan kanak-kanak itu mengekalkan hubungan dengan kedua-dua ibu bapanya (Hamat et al., 2017; Siti Nur Khamsani Mohamed Zulkaffly & Lubis, 2023).

Tindakan memberikan peluang bersuara kepada kanak-kanak yang telah mencapai umur dan tahap kematangan tertentu dalam keputusan yang mempengaruhi kehidupan mereka dapat mengurangkan kerentanan dan memberi mereka lebih kawalan mengatur kehidupan. Mahkamah tidak akan menghalang apa-apa sahaja pilihan dan keputusan yang dihasilkan oleh anak yang telah mencapai umur mumaiyiz (16 tahun). Namun begitu, dari segi kelayakan sebagai penjaga, mahkamah menegaskan bahawa ibu dan bapa sama-sama berkelayakan. Seandainya anak memilih untuk tinggal bersama-sama ibunya, bapa tidak terhalang daripada berhubung dengan anak tersebut (*Noriza Mamat lwn Muhammad Hussin Md Zin* (2023) *SHRU* 12).

Hak Capaian terhadap Keadilan

Hak capaian terhadap keadilan ialah prinsip asas yang menjamin orang awam supaya mempunyai capaian yang sama rata dan bermakna kepada institusi perundangan dan sistem perundangan. Hal ini membolehkan orang

awam melindungi haknya di sisi undang-undang dan mendapatkan remedi (Gutterman, 2022); dan mendapat capaian yang sama rata terhadap proses dan institusi undang-undang, tanpa mengambil kira latar belakang atau status (The Alberta Civil Liberties Research Centre, t.t) dan merangkumi sistem keadilan yang mudah dilayari dan menegakkan hak individu untuk mengambil bahagian dan memahami prosiding undang-undang (Molina et al., 2020).

Hak capaian terhadap keadilan dijamin melalui kewujudan mahkamah syariah sebagai saluran utama bagi penyelesaian pertikaian kekeluargaan orang Islam. Pindaan Artikel 121(1A) Perlembagaan Persekutuan memberikan bidang kuasa eksklusif kepada mahkamah syariah untuk mendengar kes yang berkaitan dengan undang-undang Islam. Hierarki mahkamah syariah di semua negeri adalah sama, kecuali di negeri Perak, iaitu mahkamah rayuan syariah berada pada hierarki tertinggi, diikuti oleh mahkamah tinggi syariah dan mahkamah rendah syariah, dengan bidang kuasa dan prosedur yang telah ditetapkan (Enakmen Mahkamah Syariah (Terengganu) 2001, Seksyen 11, 12, 16, 17 dan 18). Mahkamah utama syariah ialah hierarki tertinggi di Perak (Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Perak) 2004, Seksyen 44(1), (2), (3), (3A). Kewujudan mahkamah syariah menjamin saluran perundangan khusus untuk menangani isu yang berkaitan dengan kepercayaan dan amalan Islam, termasuklah hal kekeluargaan.

Selain itu, hakim mahkamah syariah dilantik berdasarkan kepakaran dan kelayakan (Enakmen Mahkamah Syariah (Terengganu) 2001, Seksyen 6, 7, 8 dan 9) bagi memastikan hakim ini berkemahiran untuk mengadili kes yang berkaitan dengan undang-undang Islam. Lantikan ke jawatan tetap oleh jabatan kehakiman syariah negeri atau di bawah Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia akan diwartakan (Zulzaidi Mahmod & Ahmad Hidayat Buang, 2021). Lantikan, pewartaan dan kewajipan mematuhi Kod Etika Hakim Syarie (Arahan Amalan No.1 Tahun 2001) dapat memastikan keterjaminan tempoh perjawatan hakim syarie yang menjadi satu daripada faktor penting bagi memastikan hakim melaksanakan tugas tanpa rasa takut atau pilih kasih dan tidak memihak kepada golongan berpengaruh. Tambahan pula, pelantikan hakim syariah wanita yang bermula pada tahun 2010 dapat menepis tuduhan diskriminasi dan prejudis mahkamah syariah terhadap golongan wanita dalam prosiding kekeluargaan, seperti perceraian dan nafkah (Suhaizad Saifuddin & Ahmad Azam Mohd Shariff, 2019), di samping meningkatkan perwakilan wanita dalam institusi kehakiman syariah yang menjadi satu komponen penting untuk membina

kepercayaan dan keyakinan terhadap badan kehakiman (Schwindt-Bayer & Mishler, 2005).

Undang-undang keluarga Islam memberi capaian terhadap wanita untuk mendapatkan perceraian dan perlindungan jika didera atau dianiaya dalam perkahwinan, seperti permohonan cerai (AUKI, Seksyen 47) dan permohonan fasakh (AUKI, Seksyen 52). Hal ini termasuklah kebebasan untuk mendapatkan hak penjagaan anak dan menerima bantuan kewangan (Rehman, 2007). Walau bagaimanapun, capaian pihak-pihak kepada sistem keadilan terjejas tanpa pendaftaran perkahwinan (Intan Nadia Ghulam Khan et al., 2012; Khairunnisah Sayed Ahmad Kabeer et al., 2021).

Saluran alternatif, seperti sulh atau mediasi, meningkatkan capaian terhadap keadilan kerana menjimatkan masa, tiadanya perbalahan berlarutan, kurang formal, kos yang minimum, selain lebih mudah dicapai berbanding dengan proses mahkamah yang panjang, dan membolehkan pihak terlibat bekerjasama bagi mencapai penyelesaian yang disesuaikan dengan keadaan pihak tersebut. Sulh ialah pendekatan yang menekankan perdamaian dan keharmonian. Prinsip kerahsiaan maklumat dan setiap maklumat adalah sulit membolehkan pihak yang terlibat berbincang secara terbuka tanpa bimbang sekiranya maklumat itu didedahkan kepada umum (Ruzita Ramli et al., 2020).

Bagi meningkatkan capaian golongan rentan untuk mencapai keadilan, JKSM menubuhkan BSK Transit, perkhidmatan penginapan sementara percuma untuk pihak yang terlibat dan saksi yang menetap di luar Lembah Klang untuk menghadiri perbicaraan kes di Mahkamah Syariah Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur dan Putrajaya. Pelanggan yang kurang berkemampuan diberi keutamaan dan tahap kemampuan ditentukan oleh had kifayah yang ditetapkan oleh Majlis Agama Islam Wilayah Persekutuan. Pelanggan BSK Transit juga boleh menuntut perbelanjaan perjalanan dan makanan ketika menginap (JKSM, t.t).

Bantuan guaman ialah cara untuk membantu individu rentan memperoleh representasi undang-undang yang sewajarnya dan memperjuangkan haknya untuk mencapai keadilan. Capaian terhadap representasi undang-undang dapat memastikan individu rentan, seperti wanita, mendapat sokongan dan bimbingan yang diperlukan untuk melayari sistem perundangan bagi mengatasi kekurangan sumber kewangan atau pengetahuan untuk menegakkan hak (Choudhry, 2018). Bantuan guaman disediakan untuk prosiding yang berkaitan dengan tuntutan nafkah, hak penjagaan anak, perceraian dan tuntutan harta sepencarian di mahkamah syariah (Akta Bantuan Guaman 1971, Seksyen 12, Jadual Ketiga).

Kriteria kelayakannya ialah golongan berpendapatan rendah berdasarkan Peraturan-peraturan Bantuan Guaman (Kriteria Dan Ujian Cara) (Pindaan) 2023. Tanpa capaian terhadap keadilan, golongan rentan mungkin lebih terancam kerana tidak mampu melindungi haknya, gagal mendapatkan remedi yang sewajarnya atau gagal mengambil tindakan terhadap kesalahan yang dilakukan terhadapnya. Akibatnya, kitaran penindasan, diskriminasi dan peminggiran akan berterusan (Dina Imam Supaat, 2023).

KESIMPULAN

Penerokaan isu kerentanan sesetengah golongan dan manifestasinya dalam sekitaran keluarga menunjukkan kewujudan rangkaian cabaran rumit yang dihadapi oleh pelbagai individu dan kumpulan. Populasi rentan terjejas secara tidak seimbang disebabkan oleh keadaan yang berada di luar kawalannya. Inti pati kerentanan golongan ini berkembang melangkaui ciri peribadinya sehingga merangkumi interaksi struktur masyarakat, dasar dan sistem sokongan. Kebergantungan pada orang lain untuk mendapatkan keperluan asas, tugas harian dan kewangan, serta perasaan terperangkap dalam perhubungan yang ganas/kasar, takut kehilangan atau kekurangan sumber dapat menyumbang kepada kerentanan ahli keluarga. Kejayaan untuk menangani kerentanan dalam keluarga memerlukan usaha yang menyeluruh bagi menghapuskan diskriminasi, meningkatkan capaian terhadap keadilan, keperluan asas, pendidikan dan rangkaian sokongan.

Aspek pemerksaan dapat diperlihatkan dalam pelbagai bentuk yang berbeza-beza bergantung pada konteks dan keperluan khusus individu atau kumpulan. Pendaftaran perkahwinan yang diwajibkan memberikan impak yang besar terhadap perlindungan dan pemerksaan wanita dalam perkahwinan dan selepas perceraian. Melalui peruntukan yang berkaitan dengan mahar, kewajipan memberikan nafkah, konsep harta sepencarian dan pemberian mutaah, memperkasakan kewangan individu rentan. Kepentingan perlindungan dan kesejahteraan kanak-kanak dalam unit keluarga, dengan mengiktiraf kerentanan dan keperluannya untuk langkah perlindungan, terbukti menerusi penekanan terhadap hak kanak-kanak untuk mendapat nafkah, pelajaran, dan didikan yang sewajarnya. Secara keseluruhannya, undang-undang keluarga Islam mengutamakan sekitaran yang menyokong dan selamat untuk kanak-kanak. Hak untuk mendapat keadilan menjadi alat penting untuk menamatkan kitaran ketidakadilan terhadap golongan rentan. Pemerksaan dan perlindungan golongan rentan dalam keluarga bukan sahaja terkandung dalam peruntukan undang-undang, bahkan diperteguh melalui tindakan pentadbiran, seperti peranan BSK

dan penggunaan e-Nafkah. Peruntukan undang-undang keluarga Islam, serta pelaksanaannya menunjukkan perlindungan dan pemerkasaan dari pelbagai aspek.

PENGHARGAAN

Kajian ini dibiayai oleh Kementerian Pengajian Tinggi di bawah Skim Geran Penyelidikan Fundamental: FRGS/1/2019/SSI10/USIM/02/1. Pengarang merakamkan penghargaan kepada pihak pengurusan Universiti Sains Islam Malaysia kerana memberikan sokongan yang sewajarnya dalam penyelidikan ini.

SUMBANGAN PENGARANG

Dina Imam Supaat: Konsep dan reka bentuk kajian, pengumpulan data, analisis data, penulisan makalah, semakan, pengesahan makalah akhir dan penghantaran manuskrip akhir; Abidah Abdul Ghafar: Pengumpulan data, analisis data, penulisan makalah, penyediaan makalah akhir dan semakan; Nurfadhilah Che Amani: Pengumpulan data, analisis data, penulisan makalah, penyediaan makalah akhir dan semakan.

PENDANAAN

Penerbitan makalah ini dibiayai oleh Dewan Bahasa dan Pustaka.

PERNYATAAN KETERSEDIAAN DATA

Data yang menyokong kajian ini tersedia dalam makalah ini.

PERISYTIHARAN

Pengarang tidak mempunyai sebarang konflik kepentingan dari segi kewangan dan bukan kewangan untuk diisytiharkan.

RUJUKAN

- Aass, L. K., Moen, Ø. L., Skundberg-Kletthagen, H., Lundqvist, L., & Schröder, A. (2021). Family support and quality of community mental health care: Perspectives from families living with mental illness. *Journal of Clinical Nursing, 31*(7–8), 935–948. <https://doi.org/10.1111/jocn.15948>
- Abdel Azim A. Ali (2014). Socio-demographic factors affecting child marriage in Sudan. *Journal of Women's Health Care, 3*(4). <https://doi.org/10.4172/2167-0420.1000163>

- Abel, S., & Hand, M. (2018). Exploring, defining, and illustrating a concept: Structural and psychological empowerment in the workplace. *Nursing Forum*, 53(4), 579–584. <https://doi.org/10.1111/nuf.12289>
- Abidah Abdul Ghafar, Syahirah Abdul Shukor, Hendun Abdul Rahman Shah. (2020). Special measures for children in courts in Malaysian criminal justice system from Islamic perspective. Dlm. Wan Abdul Fattah Wan Ismail, Mualimin Mochammad Sahid, Syahirah Abdul Shukor, Ahmad Syukran Baharuddin, Hussein Azeemi Abdullah Thaidi, Baidar Mohammed Hasan, Abd Hamid Abd Murad, Intan Nadia Ghulam Khan, Muneer Ali Abdul Rab, Muzaffar Syah Mallow, Fitriah Wardi (Ed.), *Proceedings of the INSLA 2020*. Faculty of Syariah and Law, USIM.
- Adzidah Yaakob, Asmidah Ahmad, Abdul Samat Musa, Mushaddad Hasbullah, Mohamad Zaharuddin Zakaria, Noor Aziah Mohd Awal, & Mohd Al Adib Samuri. (2017). The application of the concept of best interests of the child in participating in the matrimonial proceeding in the shariah court. *Advanced Science Letters*, 23(5), 4782–4786.
- Aidel Daina bte Mohd Jonid lwn Abdel Haq Abdalla Yaqqub* [2008] 1 *SHLR* 98
Akta Bantuan Guaman 1971 [Akta 26]. Percetakan Nasional Malaysia Berhad.
Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah Persekutuan) 1984 [Akta 303].
Percetakan Nasional Malaysia Berhad.
- Al-Sukri & Tessa Shasrini. (2020). The concept of gender equality from the Malay perspective. *JournalNX*, 6(06), 537–544.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>
- Azizah bt Musa lwn Mohd Kamal@ Raja Kumaran bin Abdullah* [2016] 3 *SHLR* 8
- Azizah Mohd, Badruddin Ibrahim & Alhaji Umar Alkali, U. A. (2017). An overview of the protection of children's rights under Islamic law. *Advanced Science Letters*, 23(4), 3251–3254.
- Bagshaw, D., Wendt, S., Zannettino, L., & Adams, V. (2013). Financial abuse of older people by family members: Views And experiences of older Australians and their family members. *Australian Social Work*, 66(1), 86–103. <https://doi.org/10.1080/0312407x.2012.708762>
- Bahiyah Ahmad, Raihanah Azahari, Asmak Ab Rahman & Mazni Abdul Wahab. (2020). Assessing the rate of child maintenance (financial support) from a Shariah perspective: The case of Malaysia. *Al-Jami'ah: Journal of Islamic Studies*, 58(2), 293–322.
- Bahiyah Ahmad. (2019). Penentuan kifayah adna sebagai Jaminan nafkah isteri di dalam Islam: Kajian kes di Lembah Klang, Malaysia. *UMRAN-International Journal of Islamic and Civilizational Studies*, 6(2), 111–126.

- Baker, S. M., Gentry, J., & Rittenburg, T. L. (2005). Building understanding of the domain of consumer vulnerability. *Journal of Macromarketing*, 25(2), 128–139. <https://doi.org/10.1177/0276146705280622>
- Boenigk, S., Kreimer, A. A., Becker, A., Alkire, L., Fisk, R. P., & Kabadayi, S. (2021). Transformative service initiatives: Enabling access and overcoming barriers for people experiencing vulnerability. *Journal of Service Research*, 24(4), 542–562. <https://doi.org/10.1177/10946705211013386>
- Boto binti Taha lwn Jaafar bin Muhammad* (1985) 2 *MLJ* 98
- Bull, C., Howie, P., Callander, E. J. (2022). Inequities in vulnerable children's access to health services in Australia. *BMJ Global Health*, 7(3). Doi: 10.1136/bmjgh-2021-007961
- Bundervoet, T., Dávalos, M. E., & Garcia, N. (2022). The short-term impacts of Covid-19 on households in developing countries: An overview based on a harmonized dataset of high-frequency surveys. *World Development*, 153, 105844. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105844>
- Cambridge dictionary. (t.t). Empowerment. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/empowerment>
- Cao, H., Fine, M. A., & Zhou, N. (2022). The divorce process and child adaptation trajectory typology (dpcatt) model: The shaping role of predivorce and postdivorce interparental conflict. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 25(3), 500–528. <https://doi.org/10.1007/s10567-022-00379-3>
- Ceka, A., & Murati, R. (2016). The role of parents in the education of children. *Journal of Education and Practice*, 5, 61–64. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1092391.pdf>
- Chiet, C. L. S., & Kamal Abd Razak. (2021). Factors influencing domestic tourist preference of holiday destination in Malaysia during the Covid-19 pandemic: A conceptual framework. *International Journal of Social Science and Humanity*, 11(4), 97–101. <https://doi.org/10.18178/ijssh.2021.v11.1047>
- Choudhry, S. (2018). *Women's access to justice: A guide for legal practitioners*. European Union. <https://rm.coe.int/factsheet-womens-access-to-justice/16808ff44e>
- Compas, B. E., Jaser, S. S., Bettis, A. H., Watson, K. H., Gruhn, M. A., Dunbar, J. P., & Thigpen, J. C. (2017). Coping, emotion regulation, and psychopathology in childhood and adolescence: A meta-analysis and narrative review. *Psychological Bulletin*, 143(9), 939–991. <https://doi.org/10.1037/bul0000110>
- Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008). A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global Environmental Change*, 18(4), 598–606.
- Dar al-Ifita (2015) *What is the concept of family in Islam?* <https://www.daralifta.org/en/fatwa/details/8336/what-is-the-concept-of-family-in-islam>

- Department of Health, State Government of Victoria, *Better Health Channel*. (2024, July). *Children and families at risk due to living circumstances*. <https://www.betterhealth.vic.gov.au/health/servicesandsupport/Children-and-families-at-risk-due-to-living-circumstances>
- Dina Imam Supaat & Razaana Denson. (2019). Linking women empowerment and children's right to education and the quest to reduce vulnerabilities. *Al-Shajarah: Journal of the International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC)*, (Special Issue), 57–76.
- Dina Imam Supaat. (2017). Maintenance of elderly parents from syariah and legal perspective. Dlm. Siti Zaharah Jamaludin, Jal Zabdi Mohd Yusoff, Usharani Balasingam, Zulazhar Tahir, Sridevi Thambapillay & Mohammad Abu Taher (Ed.), *Protecting the elderly against abuse and neglect: Legal and social strategies*. University of Malaya Press.
- Dina Imam Supaat. (2023). Vulnerable survivors and the right of access to justice in time of disaster. Dlm. Nur Aina Abdullah, Mashitah Abdul Mutalib, Siti Syahirah Saffinee, Nur Al-Farhain Kamaruzaman, Zizi Azlinda Mohd Yusof, Muallimin Mochammad Sahid, Hussein Azeemi Abdullah Thaidi, Muhammad Aunurrochim Mas'ad Saleh, Haliza A. Shukor, Mariam Saidona Tagoranao (Ed.), *Proceedings of the 4th International Conference of the Postgraduate Students and Academics in Syariah and Law 2023 (4th INPAC 2023)*, 370–375. USIM Press
- Enakmen Mahkamah Syariah (Terengganu) 2001
- Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Perak) 2004
- Enakmen Pentadbiran Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Perlis) 2006
- Enakmen Undang-undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003
- Enakmen Wasiat Orang Islam (Negeri Selangor) 1999
- Farah Safura Muhammad. (2020). The fast track project: The first step towards improving divorce cases in syariah court, Malaysia. *e-Academia Journal*, 9(1), 62–69.
- Find Law. (t.t.) *Find law dictionary*. Thomson Reuters. <https://dictionary.findlaw.com/definition/protect.html>
- Ford, J. D., King, N., Galappaththi, E. K., Pearce, T., McDowell, G., & Harper, S. L. (2020). The resilience of indigenous peoples to environmental change. *One Earth*, 2(6), 532–543. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2020.05.014>
- Fouché, A., Fouché, D. F., & Theron, L. (2020). Child protection and resilience in the face of Covid-19 in South Africa: A rapid review of C-19 legislation. *Child Abuse & Neglect*, 110, 104710. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104710>
- Goli, S., Rammohan, A., & Singh, D. (2015). The effect of early marriages and early childbearing on women's nutritional status in India. *Maternal and Child Health Journal*, 19(8), 1864–1880. <https://doi.org/10.1007/s10995-015-1700-7>

- Gunewardena, N. (2002). Attention to women's poverty in international development strategies. *Voices*, 6(1), 14–22. <https://doi.org/10.1525/vo.2002.6.1.14>
- Gutterman, A. (2022, 11 April) *What is access to justice?* SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4050575> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4050575>
- Hadenan Towpek, Ahmad Shah Affandie, Zaenudin Hudi Prasajo. (2023). Amalan pengurusan sulh di Jabatan Kehakiman Syariah. *Journal of Shariah Law Research*, 8(1), 1–32.
- Harris-Britt, A., Valrie, C. R., & Kurtz-Costes, B., & Rowley, S. (2007). Perceived racial discrimination and self-esteem in African American youth: Racial socialization as a protective factor. *Journal of Research on Adolescence*, 17(4), 669–682. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2007.00540.x>
- Herbst-Debby, A., Endeweld, M., & Kaplan, A. (2021). Differentiated routes to vulnerability: Marital status, children, gender and poverty. *Advances in Life Course Research*, 49. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2021.100418>
- Herring, J. (2018). *Vulnerability, childhood and the law*. Springer.
- Horgan, G. (2009). 'That child is smart because he's rich': The impact of poverty on young children's experiences of school. *International Journal of Inclusive Education*, 13(4), 359–376. <https://doi.org/10.1080/13603110802707779>
- Hutchinson, A., O' Leary, P., Squire, J., & Hope, K. (2014). Child protection in Islamic contexts: Identifying cultural and religious appropriate mechanisms and processes using a roundtable methodology. *Child Abuse Review*, 24(6), 395–408. <https://doi.org/10.1002/car.2304>
- Indeed. (t.t). Empowerment: Definition and how to apply it in the workplace. <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/empowerment>
- Intan Nadia Ghulam Khan, Haliza A. Shukur,, Hasnizam Hashim & Nabilah Yusof. (2012). *Nikah sindiket di Malaysia*. Penerbit Universiti Sains Islam Malaysia. Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia. Bahagian Sokongan keluarga. (t.t). <http://www.jksm.gov.my/fungsi-bahagian/bahagian-sokongan-keluarga/>
- Kananatu, T., & Koh, S. G. M. (2020). *Vulnerable groups in Malaysia*, Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg. <https://doi.org/10.1515/9783110610970>
- Khairunnisah Sayed Ahmad Kabeer, Dina Imam Supaat & Farhana Mohamad Suhaimi (2021). Pendaftaran perkahwinan pelarian rohingya dan perlindungan nasab. *International Journal for Studies on Children, Women, Elderly and Disabled (IJCWED)*, 13(2), 103–109.
- Kim, N. K. (2022). When does women's political power matter? Women's representation and legal gender equality of economic opportunity across contexts. *European Political Science Review*, 14(4), 583–599. <https://doi.org/10.1017/S1755773922000352>
- Kod Etika Hakim Syarie (Arahan Amalan No.1 Tahun 2001)
- Lachman, J. M., Juhari, R., Stuer, F., Zinser, P., Han, Q., Gardner, F., & Landers, C. (2023). "Before i was like a tarzan. But now, i take a pause": Mixed methods

- feasibility study of the Naungan Kasih Parenting Program to prevent violence against children in Malaysia. *BMC Public Health*, 23(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-023-15065-4>
- Law Insider. (t.t.a). Protect definition. <https://www.lawinsider.com/dictionary/protect>
- Law Insider. (t.t.b). Vulnerable people definition. <https://www.lawinsider.com/dictionary/vulnerable-people>
- Levy, B., & Sidel, V. (2016). Documenting the effects of armed conflict on population health. *Annual Review of Public Health*, 37(1), 205–218. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-032315-021913>
- Lippard, E. T. C., & Nemeroff, C. B. (2020). The devastating clinical consequences of child abuse and neglect: Increased disease vulnerability and poor treatment response in mood disorders. *The American journal of psychiatry*, 177(1), 20–36. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2019.19010020>
- Maheran Makhtar & Nor Aida Ab Kadir. (2019). Child marriages and the right to education: The legal and social perspectives. *International Journal of Law, Government and Communication*, 4(15), 18–26. <https://doi.org/10.35631/ijlgc.415003>
- Mahyidin Hamat, Zuliza Kusrin & Mohamad Nasran Mohamad. (2017). Hadhanah dalam peruntukan undang-undang di Malaysia. *AL-HIKMAH*, 6(12), 169–184.
- Martina Purna Nisa. (2021). Critical review of domestic violence as reason for divorce (comparison of divorce laws in Indonesia, Malaysia and the Maldives). *AL-IHKAM: Jurnal Hukum & Pranata Sosial*, 16(1), 1–23.
- Mat Ghani bin Ismail lwn Samsiyah by Mansor [2013] 3 SHLR 1
- Md. Khaled Saifullah, Muhammad Mehedi Masud & Fatimah Kari. (2021). Vulnerability context and well-being factors of indigenous community development: A study of Peninsular Malaysia. *AlterNative: An International Journal of Indigenous Peoples*, 17(1), 94–105. <https://doi.org/10.1177/1177180121995166>
- Merriam-Webster. (t.t). Empowerment. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>
- Mohd Al Adib Samuri, Noor Aziah Mohd Awal & Muhamad Abral Abu Bakar. (2022). Curbing child marriage amongst Muslims in Malaysia: Towards legal reform. *UUM Journal of Legal Studies (UUMJLS)*, 13(1), 1–20.
- Mohd Amir Arifin & Jamalluddin Hashim. (2017). Fungsi penguatkuasaan dan pelaksanaan perintah nafkah Bahagian Sokongan Keluarga Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia (BSK JKSM) menurut maqāsid al-sharī ‘ah. Dlm. Shajidah Hamzah, Siti Marpuah, Shakila Ahmad, Norizan Rameli, Noranifitri Md Nor, Muhaymin Hakim Abdullah (Ed.), *Human Sustainability Procedia*. Penerbit UTHM.

- Mohd Norhusairi Mat Hussin & Mohd Zaidi Daud. (2020). Sejarah dan perkembangan amalan pembahagian harta sepencarian dalam masyarakat Islam di Malaysia. *Journal of Al-Tamaddun*, 15(2), 95–113.
- Mohd Ridzuan Awang. (2008, 7 Ogos). *Faraid: Manifestasi kesyumulan pengurusan harta dalam Islam*. Konvensyen Faraid dan Hibah Kebangsaan 2008. Dewan Serba Guna Masjid Wilayah Persekutuan, Kuala Lumpur.
- Mohd Sabree Nasri, Mohd Shauqi Saiful Suhardi, Mohamad Afandi Md Ismail. (2020). Hak isteri selepas perceraian menurut undang-undang keluarga Islam di Malaysia: Analisis faktor penghalang memperolehnya. *Journal of Law and Governance*, 3(1), 42–58.
- Molina, E., Bermejo, M., & Baz, O. (2020). Observing juvenile courtrooms: Testing the implementation of guidelines on child-friendly justice in Spain. *Youth Justice*, 21(2), 192–209. <https://doi.org/10.1177/1473225420918027>
- Muhammad Ifzal Mehmood. (2016). Judicial separation at the wife's initiative: A study of redemption (Khul') in Islamic law and contemporary legislation in Pakistan and Malaysia. *Journal of Islamic Legal Studies*, 2(1), 1–25.
- Muslihah Hasbullah Abdullah, Najibah Mohd Zin & Saodah Wok. (2012). Knowledge and accessibility of muslim women to the law on post-divorce financial support. *IIUM Law Journal*, 18(1). <https://doi.org/10.31436/iiumlj.v18i1.17>
- Nazirul Nazrin Shahrol Nidzam, Mohamad Amin Hamid, Nornadiah Mohd Razali, Az'lina Abdul Hadi & M. A. S. M. S. Khaliq. (2022). Covid-19 pandemic and its effects on household income in Malaysia during lockdown. *Journal of Statistical Modelling and Analytics*, 4(2), 43–55. <https://doi.org/10.22452/josma.vol4no2.4>
- Nur Mohamad Kasim, Zakiyah, Sri Nanang M. Kamba & Fibriyanti Karim. (2022). Optimization of marriage registration as legal certainty of children's rights in the perspective of maqasid shariah. *KnE Social Sciences*, 7(15), 1–9, <https://doi.org/10.18502/kss.v7i15.12070>
- Nora Abdul Hak, Ahmad Mukhlis Mansor & Roslina Che Soh. (2020). Resolution of child custody dispute: Legislative foundation and contemporary application of sulh in the shariah court of Malaysia. *Journal of Islam in Asia*, 17(3), 150–169.
- Norazimah bt Man lwn Mohd Hamdan bin Ismail* [2013] 3 *SHLR* 45
- Norazlina Abdul Aziz, Rozlinda Abdullah, Irini Ibrahim & Nurazlina Abdul Raof. (2021). Duty of paternal family members in the maintenance of children according to section 73(2) of Islamic Family Law (Selangor) Enactment 2003. *IIUM Law Journal*, 29 (Special 1), 111–134.
- Noriza Mamat lwn Muhammad Hussin Md Zin* (2023) *SHRU* 12
- Nosek, M. A., Foley, C. C., Hughes, R. B., & Howland, C. A. (2001). Vulnerabilities for abuse among women with disabilities. *Sexuality and Disability* 19, 177–189. <https://doi.org/10.1023/A:1013152530758>

- Nur Zulfah Md Abdul Salam. (2019). Kebajikan anak dalam kes hadhanah di mahkamah syariah. *The Sultan Alauddin Sulaiman Shah Journal (JSASS)*, 6(2), 71–83.
- Nur Zulfah Md Abdul Salam. (2018). *Asas pertimbangan dalam penghakiman hadhanah: Analisis terhadap kes-kes di mahkamah syariah. 4th Muzakarah Fiqh & International Fiqh Conference* (Vol. 17).
- Nurfadhilah Che Amani, Rojanah Kahar, Rahimah Ibrahim & Muslihah Hasbullah. (2021). Elder financial abuse experience: A qualitative study from the perspective of older persons in Malaysia. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(8), 479–498.
- Oliveira, J. F., Oliveira, A. M., Barlem, E. L., & Lourenção, L. G. (2021). The vulnerability of the family: Reflections about human condition. *Revista brasileira de enfermagem*, 74(1).
- Onwutuebe, C. J. (2019). Patriarchy and women vulnerability to adverse climate change in Nigeria. *SAGE Open*, 9(1). <https://doi.org/10.1177/2158244019825914>
- Peraturan-peraturan Bantuan Guaman. (Kriteria dan Ujian Kemampuan) (Pindaan) 2023.
- Perlembagaan Persekutuan, Percetakan Nasional Malaysia Berhad.
- Peterson, J. L., & Zill, N. (1986). Marital disruption, parent-child relationships, and behavior problems in children. *Journal of Marriage and the Family*, 48(2), 295–307. <https://doi.org/10.2307/352397>
- Pinto, C., & Woolgar, M. (2015). Editorial: Looked after children – A perspective into a more resilient future. *Child and Adolescent Mental Health*, 20(4), 181. <https://doi.org/10.1111/camh.12127>
- Potter, D. (2010). Psychosocial well-being and the relationship between divorce and children's academic achievement. *Journal of Marriage and Family*, 72(4), 933–946. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00740.x>
- Rafeah Saidon, Mohamad Afandi Md Ismail, Ahmad Thaqif Ismail, Norainan Bahari, Nor Hafizah Haron. (2023). Philanthropy and legal aid: A case study. *International Journal Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(7), 804–813.
- Raihanah Azahari & Hasbi Muh Ali. (2015). Mahr as a form of economic security: A preliminary study. *Arab Law Quarterly*, 29(3), 296–305. <https://doi.org/10.1163/15730255-12341300>
- Raikes, H., & Thompson, R. (2005). Efficacy and social support as predictors of parenting stress among families in poverty. *Infant Mental Health Journal*, 26(3), 177–190. <https://doi.org/10.1002/imhj.20044>
- Ramah lwn Laton (1927) 6 FMSLR 128*
- Rasidah Mohd Rashid, Waqas Mehmood, Ooi, C., Siti Zakiah Che Man & Ong, C. Z. (2022). Strengthened rule of law to reduce corruption: Evidence from Asia-Pacific countries. *Journal of Money Laundering Control*, 26(5), 989–1006. <https://doi.org/10.1108/jmlc-06-2022-0076>

- Rehman, J. (2007), The sharia, Islamic family laws and international human rights law: Examining the theory and practice of polygamy and talaq. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 21(1), 108–127. <https://doi.org/10.1093/lawfam/eb1023>
- Riggio, H. R., & Valenzuela, A. M. (2010). Parental marital conflict and divorce, parent–child relationships, and social support among Latino-American young adults. *Personal Relationships*, 18(3), 392–409. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2010.01305.x>
- Roslina Che Soh @ Yusoff., Nurhidayah Mohd Hashim & Mohd Naim Mokhtar. (2017). Bahagian sokongan keluarga membantu anak selepas perceraian: Keberkesanan, cabaran dan perbandingan dengan amalan negara maju. *KANUN: Jurnal Undang-undang Malaysia*, 29(2), 280–309.
- Rukmana, D. (2014). Vulnerable populations. Dlm. A. C. Michalos (ed.), *Encyclopedia of quality of life and well-being research*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_3184
- Ruzita Ramli, Dina Imam Supaat & Hasnizam Hashim. (2020) Kebiasaan baharu (New Normal) dalam pelaksanaan sulh kes hadhanah dan nafkah anak: Isu dan cabaran. 414–437. *INSLA E-Proceedings*. <https://insla.usim.edu.my/index.php/eproceeding/article/view/46>.
- Safiah Yusmah, M. Y., Bracken, L. J., Sahdan, Z., Norhaslina, H., Melasutra, M. D., Ghaffarianhoseini, A., Sumiliana, S., & Shereen Farisha, A. S. (2020). Understanding urban flood vulnerability and resilience: A case study of Kuantan, Pahang, Malaysia. *Nat Hazards*, 101, 551–571 <https://doi.org/10.1007/s11069-020-03885-1>
- Schwindt-Bayer, L., & Mishler, W. (2005). An integrated model of women’s representation. *The Journal of Politics*, 67(2), 407–428. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2005.00323.x>
- Shin, H., Kim, K. Y., & Kang, P. (2020). Concept analysis of community health outreach. *BMC Health Services Research*, 20(1), 1–9. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05266-7>
- Singh, S., & Bedi, D. (2022). Financial disruption and psychological underpinning during Covid-19: A review and research agenda. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.878706>
- Siti Nor Ismalina Isa, Aniza Abd Aziz, Azriani Ab Rahman, Mohd Ismail Ibrahim, Wan Pauzi Wan Ibrahim, Norsarwany Mohamad, Azizah Othman, Normastura Abd Rahman, Sakinah Harith & Van Rostenberghe, H. (2013). The impact of children with disabilities on parent health-related quality of life and family functioning in Kelantan and its associated factors. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics* 34(4), 262–268. DOI: 10.1097/DBP.0b013e318287cdfc
- Siti Nur Khamsani Mohamed Zulkaffly & Syaddan Dintara Lubis. (2023). Denying children’s visitation rights to the father according to the Syariah

- Court Civil Procedure Enactment (State of Selangor) 2003. *Riwayat: Educational Journal of History and Humanities*, 6(4), 2543–2551.
- Skinner, D., Tsheko, N., Mtero-Munyati, S., Segwabe, M., Chibatamoto, P., Mfecane, S., & Chitiyo, G. (2006). Towards a definition of orphaned and vulnerable children. *Aids and Behavior*, 10(6), 619–626. <https://doi.org/10.1007/s10461-006-9086-6>
- Stevens, G. D., Seid, M., Mistry, R., & Halfon, N. (2006). Disparities in primary care for vulnerable children: The influence of multiple risk factors. *Health services research*, 41(2), 507–531. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6773.2005.00498.x>
- Suárez-Balcázar, Y., Balcázar, F. E., Miranda, D., Velázquez, T., Arcidiacono, C., & Ramírez, M. G. (2022). Promoting justice through community-based research: International case studies. *American Journal of Community Psychology*, 69(3–4), 318–330. <https://doi.org/10.1002/ajcp.12584>
- Suhaizad Saifuddin & Ahmad Azam Mohd Shariff. (2019). Hakim syarie wanita di Malaysia: Pelantikan, bidang kuasa dan cabaran. *Jurnal Hukum* 48(1), 1–18.
- Tawiah, S., & Thusi-Sefatsa, Z. (2022). The value of adult and community education and training to the empowerment of rural women in South Africa. *Universal Journal of Educational Research*, 10(1), 14–21. <https://doi.org/10.13189/ujer.2022.100102>
- The Alberta Civil Liberties Research Centre. (t.t.). *What is access to justice?* <https://www.aclrc.com/what-is-access-to-justice>
- Thomas, P. A., Liu, H., & Umberson, D. (2017). Family relationships and well-being. *Innovation In Aging*, 1(3), <https://doi.org/10.1093/geroni/igx025> <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5954612/>>
- UNICEF Serbia. (2018, September). *Strengthening vulnerable families windows of opportunity*. UNICEF Belgrade. <https://www.unicef.org/serbia/en/reports/strengthening-vulnerable-families>
- US Legal. (t.t.) *Empowerment in US legal*. <https://definitions.uslegal.com/e/empowerment/>
- Wan Abdul Aziz Iwn Siti Aishah* (1975) 1 *JH* (1) 47 & 50
- Wan Zurairi Wan Jali Iwn Ezza Shahira Mohammad Hisham* [2023] *SHRU* 14
- Welchman, L. (Ed). (2004). *Women's rights and Islamic family law: Perspectives on reform*. Zed Books of London.
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters (ed. ke-2). Routledge.
- Wolicki, S. B., Bitsko, R. H., Cree, R. A., Danielson, M. L., Ko, J. Y., Warner, L., & Robinson, L. R. (2021). Mental health of parents and primary caregivers by sex and associated child health indicators. *Adversity and resilience science*, 2(2), 125–139. <https://doi.org/10.1007/s42844-021-00037-7>

- Yelwa, M. I. (2013). Protection of wife's right to maintenance in Islamic law and its implementation in the Malaysian Islamic family law. *IJUM Law Journal*, 21, 209–231.
- Zainunnisaa Abd. Rahman. (2000). Rights of maintenance for grandparents and other relatives under Islamic law in Malaysia. *Malaysian Journal of Law and Society*, 4, 154–168.
- Zhao, C., Wang, F., Zhou, X., Jiang, M., & Hesketh, T. (2018). Impact of parental migration on psychosocial well-being of children left behind: A qualitative study in rural China. *International Journal for Equity in Health*, 17, 1–10. <https://doi.org/10.1186/s12939-018-0795-z>
- Zulfaqar Mamat & Rodziana Mohamed Razali. (2020). Pengurusan perkahwinan masyarakat Rohingya di Malaysia menurut perspektif undang-undang dan syariah. *Kanun: Jurnal Undang-undang Malaysia*, 32(2), 243–274.
- Zulzaidi Mahmud, Ahmad Hidayat Buang & Afifah Baharuddin. (2021). Penguatkuasaan dan pelaksanaan penghakiman mahkamah syariah: Kajian di Bahagian Sokongan Keluarga Jabatan Kehakiman Syariah Malaysia (Seksyen Sarawak) terhadap hak wanita dan kanak-kanak. *Journal of Islamic, Social, Economics and Development (JISED)*, 6(39), 41–50.
- Zulzaidi Mahmud & Ahmad Hidayat Buang. (2021). Professionalisme hakim syarie mahkamah syariah menurut perspektif perundangan Islam. *International Journal of Law, Government and Communication*, 6(26), 1.
- Zulzaidi Mahmud & Ahmad Hidayat Buang. (2022). Perkembangan penggunaan teknologi maklumat di mahkamah syariah Malaysia. *Journal of Shariah Law Research (JSLR)*, 7(1), 85–106.
- Zuriani Ibhri, Izzah Nur Aida Zur Raffar, Suhaila Abdul Aziz, Ahmad Dzaky. (2022). Impact of the Covid-19 pandemic on the standard of living of the B40 group. *Environment-Behaviour Proceedings Journal*, 7(22), 9–13. <https://doi.org/10.21834/ebpj.v7i22.4034>
- ZZ lwn NA [2019] 1 SHLR 57*